

७. निवारा ते गाव-वसाहती

७.१ निवारा

७.२ हंगामी तळ

७.३ गाव-वसाहती

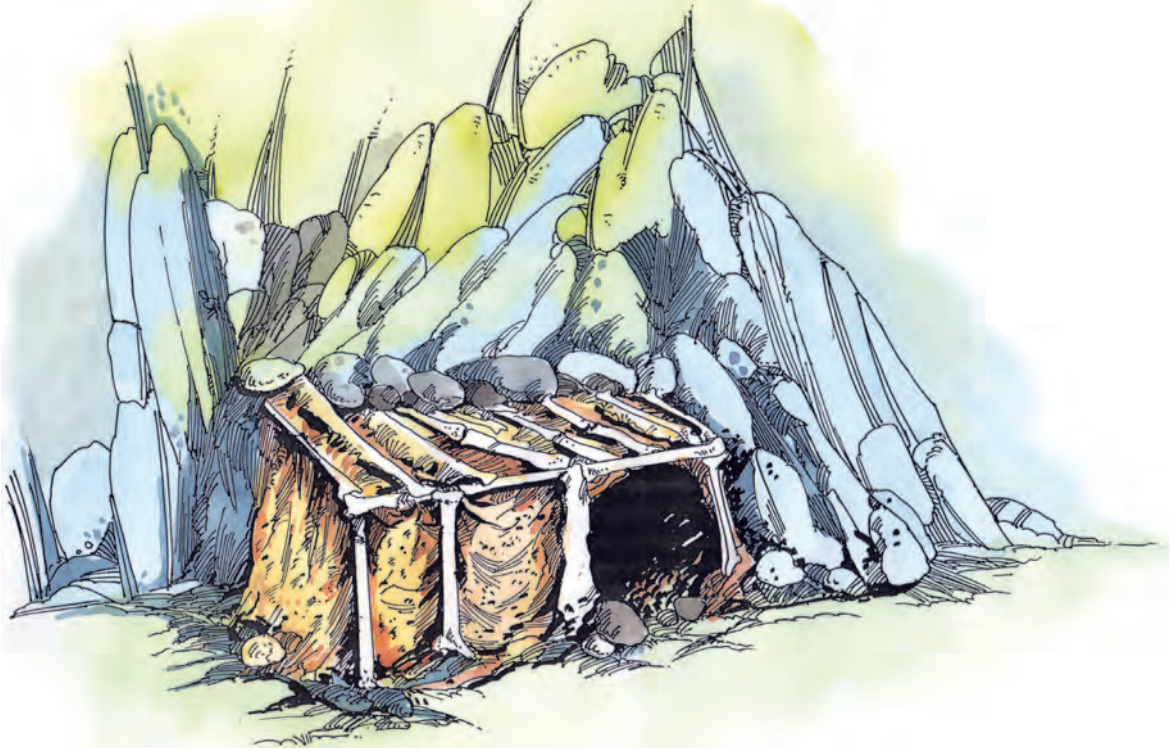
७.१ निवारा

पाचव्या पाठात आपण पाहिले, की शक्तिमान मानव प्रामुख्याने गुहांमध्ये वस्ती करत होते. त्या वेळी युरोपमध्ये गोठवून टाकण्याइतके अतिशीत हवामान होते. शेकोटीचा उपयोग केल्यामुळे आणि चामड्याचे कपडे वापरल्यामुळे त्यांना थंडीपासून संरक्षण मिळवता आले. परंतु

७.२ हंगामी तळ

मध्याश्मयुगीन काळात बुद्धिमान मानवाच्या समूहांनी जगभर वस्ती केली होती. मध्याश्मयुगात हवामान उबदार होऊ लागले होते. सर्वत्र पर्यावरणात बदल होत होते. त्यामुळे मध्याश्मयुगीन काळात बुद्धिमान मानवाच्या आहार पद्धतीतही बदल होत होता.

फार मोठ्या प्रमाणावर झालेली शिकार आणि पर्यावरणातील बदल, यांमुळे मध्याश्मयुगापर्यंत मॅमोथसारखे महाकाय प्राणी नष्ट होऊ लागले होते. त्यामुळे शिकारीच्या बरोबरीने बुद्धिमान

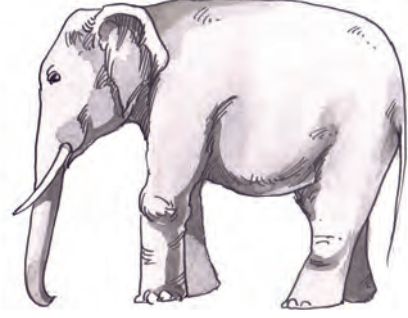
शक्तिमान मानवाने फ्रान्स येथील एका गुहेच्या आतील भागात उभारलेला दोन खोल्यांचा उबदार तंबू तेवढेच पुरेसे ठरले नसावे. त्यामुळे त्यांनी गुहेच्या आतील भागात जनावरांची कातडी वापरून उबदार तंबू उभे केले. जिथे गरज होती, तिथे त्यांनी उघड्यावरही झोपड्या बांधल्या.

मानव मोठ्या प्रमाणावर मासेमारी करू लागला होता. आता त्याचा रानडुक्कर, हरीण, डोंगरी शेळी, मेंढी यांसारख्या छोट्या प्राण्यांच्या शिकारीवर अधिक भर होता.

मॅमोथ हा हत्तीचा पूर्वज होय, परंतु हत्तीच्या तुलनेत तो आकाराने प्रचंड मोठा असणारा प्राणी होता.

मॅमोथ

हत्ती

बदललेल्या आहार पद्धतीमुळे बुद्धिमान मानवाचे समूह दूरवरच्या प्रदेशांपर्यंत भटकंती करू शकत होते. बदलत्या हवामानानुसार ते वेगवेगळ्या ठिकाणी तात्पुरती वस्ती करून राहत होते. त्या त्या हवामानानुसार धान्याची कापणी करणे, फळे-कंदमुळे गोळा करणे ही कामे करत होते. मासे कोणत्या हंगामात

खूप मिळतील हे जाणून घेऊन त्याचा फायदा करून घेत होते. कोणत्या ठिकाणी अधिक शिकार मिळेल याचे निरीक्षण करत होते. अशा कारणांमुळे ते एके ठिकाणी दीर्घकाळ मुक्काम करत असत. रानातील झाडांची तोडणी करून मोकळ्या केलेल्या जागेत त्यांचे हंगामी तळ पडत असत.

मध्याश्मयुगातील हंगामी तळाचे कल्पनाचित्र

नवाश्मयुगीन गाव-वसाहतीचे कल्पनाचित्र

७.३ गाव-वसाहती

नवाश्मयुगातील माणसाची जीवनपद्धती पुराश्मयुग आणि मध्याश्मयुग या काळांतील जीवनपद्धतीपेक्षा पूर्णपणे भिन्न होती. या काळात मानव अन्नधान्याचा उत्पादक बनला. शेतीची सुरुवात हे नवाश्मयुगीन संस्कृतीचे वैशिष्ट्य आहे. शिकार आणि फळे-कंदमुळे गोळा करण्यासाठी सतत फिरत राहणे आवश्यक असते; परंतु दीर्घकाळ पुरेल एवढ्या अन्नधान्याची तजवीज शेतीतून करता येणे शक्य

झाल्यामुळे या काळात सतत शिकार करण्याची गरज राहिली नाही. त्यामुळे सतत फिरण्याची आवश्यकता उरली नाही. शिवाय, शेतीच्या कामाच्या स्वरूपामुळे त्यांना एके ठिकाणीच राहणे आवश्यक झाले. त्यामुळे कायमस्वरूपी गाव-वसाहती उभारून माणसांच्या अनेक पिढ्या एके ठिकाणी स्थिरावल्या. या नवाश्मयुगीन गाव-वसाहतींचे सामाजिक संघटन आणि संस्कृती यांचे विविध पैलू आपण पुढील पाठात समजावून घेऊ.

स्वाध्याय

१. प्रत्येकी एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (अ) बुद्धिमान मानवाचा कोणत्या प्राण्यांच्या शिकारीवर अधिक भर होता ?
- (आ) नवाश्मयुगीन संस्कृतीचे वैशिष्ट्य कोणते ?

२. पुढील विधानांची कारणे लिहा.

- (अ) मध्याश्मयुगात बुद्धिमान मानवाच्या आहार पद्धतीत बदल होत होता.

- (आ) मानव एके ठिकाणी दीर्घकाळ मुक्काम करू लागला.

३. मध्याश्मयुगीन हंगामी तळाच्या कल्पनाचित्राचे निरीक्षण करून पुढील प्रश्नांची उत्तरे द्या.

- (अ) चित्रातील घरांची रचना कशी आहे ?
- (आ) चित्रातील घरांच्या बांधणीसाठी कोणते साहित्य वापरलेले आढळते ?

(इ) हंगामी तळातील व्यक्ती कोणते व्यवसाय करीत असाव्यात ?

उपक्रम

४. विविध ऋतूंमध्ये होणाऱ्या हवामान बदलाचा तुमच्या जगण्यावर कसा परिणाम होतो ते लिहा.

५. नवाश्मयुगीन खेडे आणि आधुनिक खेडे यांची तुलना करा.

कृती

विविध प्रकारच्या घरांच्या प्रतिकृती तयार करा.

(अ) शेती करताना शेतकरी जी विविध कामे करतो, त्यांची माहिती शेतांना प्रत्यक्ष भेट देऊन मिळवा.

(आ) परिसरातील विविध प्रकारच्या पाच घरांना भेटी द्या व त्या घरांच्या बांधकामासाठी कोणते साहित्य वापरले आहे याची माहिती मिळवा.

(इ) शिक्षकांच्या मदतीने पृथ्वीगोलावरील किंवा नकाशावरील खंडांचे निरीक्षण करा व वहीत नोंद करा.

हे तुम्हांला माहीत आहे का ?

पृथ्वीवर हिमयुग आणि आंतर्हिमयुग असे कालखंड आलटून पालटून येत असतात. हिमयुगांमध्ये पृथ्वीचा बहुतांश पृष्ठभाग बर्फाच्छादित असतो आणि हवामान अतिशीत आणि शुष्क असते. समुद्रातील पाण्याची पातळी खूप खाली गेलेली असते, कारण पाण्याचा खूप मोठा हिस्सा बर्फामध्ये रूपांतरित झालेला असतो. आंतर्हिमयुग म्हणजे दोन हिमयुगांच्या मधला कालखंड. आंतर्हिमयुगामध्ये पृथ्वीच्या पृष्ठभागावरील बर्फ मोठ्या प्रमाणावर वितळते. समुद्रातील पाण्याची पातळी उंचावते. हवामान तुलनेने उबदार आणि आर्द्र असते. ज्या काळात पृथ्वीवरील काही प्रदेशांमध्ये हिमयुग होते, त्याच काळात आशिया आणि आफ्रिका या खंडांतील काही प्रदेशांमध्ये खूप मोठ्या प्रमाणावर पाऊस पडत होता. त्याचप्रमाणे इतरत्र आंतर्हिमयुग असताना आशिया आणि आफ्रिका खंडांतील त्या प्रदेशांमध्ये पावसाचे प्रमाण कमी झाले होते.

कुशल मानवाच्या काळात म्हणजे साधारण २५ लाख वर्षांपूर्वी हवामान अतिशीत आणि शुष्क होऊ लागले होते. आजच्या काळापासून मागे गेलो असता अठरा लाख वर्षे ते अकरा हजार वर्षे या दरम्यानच्या कालावधीत हिमयुग आणि आंतर्हिमयुग यांची चार प्रमुख आवर्ते होऊन गेली. पुराश्मयुग आणि मध्याश्मयुग या टप्प्यांमधील मानवी संस्कृतीचा इतिहास याच काळात घडला. सुमारे ११ हजार वर्षांपूर्वी शेवटच्या आवर्तातील हिमयुग संपून आंतर्हिमयुगाची सुरुवात झाली. हवामान उबदार आणि आर्द्र होऊ लागले. शेतीची आणि नवाश्मयुगाची सुरुवातही त्याच सुमारास झाली.

□□□

